

РАЙМУНД ФРІДРІХ КАЙНДЛЬ І УКРАЇНСЬКА ЕТНОГРАФІЯ

Георгій Кожолянко

УДК 39(436)(092)Кайндль:39(=161.2)

У статті досліджено внесок Р. Ф. Кайндля в українську етнографію. Р. Ф. Кайндль — історик, етнограф, професор, ректор (1912/1913) Чернівецького університету, досліджував народознавство Буковини, Галичини і Закарпаття кінця ХІХ ст. Щорічно він здійснював етнографічні експедиції в різні райони Буковини та інші сусідні терени. Етнографічні дослідження Р. Ф. Кайндля стосувалися походження українців, їхньої матеріальної та духовної культури.

Ключові слова: наука, етнологія, експедиції, українці, матеріальна і духовна культура, наукові праці, дослідження.

В статье исследован вклад Р. Ф. Кайндля в украинскую этнографию. Р. Ф. Кайндль — историк, этнограф, профессор, ректор (1912/1913) Черновицкого университета, исследовал народоведение Буковины, Галиции и Закарпаття конца ХІХ в. Ежегодно он совершал этнографические экспедиции в различные районы Буковины и другие соседние территории. Этнографические исследования Р. Ф. Кайндля касались происхождения украинцев, их материальной и духовной культуры.

Ключевые слова: наука, этнология, экспедиции, украинцы, материальная и духовная культура, научные работы, исследования.

The contribution of R. F. Kindl to Ukrainian Ethnography is investigated in the article. R. F. Kaindl is a historian, ethnographer, professor, rector (1912/13) of the Chernivtsi university. He has studied the Ethnology of Bukovyna, Halychyna and Zakarpattia (Transcarpathia) of the late ХІХth century. He has realized annual ethnographic expeditions to various regions of Bukovyna and other neighbouring terrains. Ethnographic investigations of R. F. Kaindl has been concerned to the origin of Ukrainians, their material and spiritual culture.

Keywords: science, Ethnology, expeditions, Ukrainians, material and spiritual culture, scientific works, research.

Поряд з такими українськими етнографами, як Григорій Купчанко, Василь Козарищук, Раймунда Фрідріха Кайндля можна назвати одним із засновників історико-етнологічної науки на Буковині.

Р. Ф. Кайндль був істориком, етнографом, професором, ректором Чернівецького університету, досліджував народознавство Буковини, Галичини та Закарпаття кінця ХІХ ст. Щорічно він здійснював етнографічні експедиції в різні райони Буковини та інші сусідні терени. Народознавчі дослідження Р. Ф. Кайндля стосувалися походження українців, їхньої матеріальної і духовної культури. Він перший серед дослідників вказав, що гуцули — це етнографічна група українців, визначив кордони заселення гуцулами Карпат. У результаті його досліджень було опубліковано понад 300 праць про етнографію українців: «Двір і житло русинів Буковини», «Гуцули», «Етнографічні погляди з Східних Карпат» та ін.

Народився Р. Ф. Кайндль 31 серпня 1866 року в м. Чернівцях у вчительській сім'ї. У 1885—1891 роках навчався в Чернівецькому університеті. У 1893 році, виконавши під керівництвом професора Йоганна Лозерта і захистивши докторську дисертацію з австрійської історії, став доктором філософії. З 1901 року працював екстраординарним позаштатним професором австрійської історії, а з 1905 року — штатним професором філософського факультету. У 1906/1907 н. р. Р. Ф. Кайндля обрано деканом філософського факультету, а в 1912/1913 н. р. — ректором університету. Працюючи професором Чернівецького університету, керував історичним семінаром, був членом Центральної комісії мистецтв та історичних пам'яток у Відні. На початку Першої світової війни Р. Ф. Кайндль переїхав до Відня, де майже рік займався питаннями допомоги біженцям зі східних регіонів Австрійської імперії. З початку 1915/1916 н. р.

він став професором австрійської історії в університеті м. Граца (Австрія), де працював до кінця життя (помер Р. Ф. Кайндль 14 березня 1930 р.). Перу вченого-етнолога належить понад 300 наукових праць, які не втратили своєї цінності й зараз, оскільки в них містяться важливі джерела з матеріальної та духовної культури українців, румунів, німців Буковини, Гуцульщини та Закарпаття. Р. Ф. Кайндль започаткував серію історичних праць про Буковину, серед яких найціннішою є тритомна «Історія Буковини», третій том якої містить переважно етнологічні матеріали [20].

Ще під час навчання в Чернівецькому університеті і в наступному періоді, працюючи його професором, Р. Ф. Кайндль майже щорічно проводив кількомісячні дослідницькі експедиції в різні етнографічні зони Буковини (Прутсько-Дністровське межиріччя, передгір'я, Гуцульщину). Однак найбільше експедиційних днів він все ж таки проводив у Карпатах, Українському Прикарпатті та на Закарпатті.

Значне зацікавлення етнографічними дослідженнями Р. Ф. Кайндля спостерігається з 60-х років ХХ ст. в австрійській (Р. Вагнер [26; 27], А. Клайн [23], А. Майс [24], О. Блазе [18], Г. Ебергарт [4]) та українській історико-етнологічній науці (А. Вовчак [1], О. Камінська [6], Г. Кожоляно [7–9], М. Мороз [13], О. Масан [12], А. Салогуб [15], С. Троян [16], С. Фрунчак, А. Фантух [17]).

Проте оцінка наукової спадщини Р. Ф. Кайндля австрійською нинішньою історіографією є неповною. Так, О. Блазе зазначає, що в книзі В. Оберкроне «Народна історія» (1993) згадуються лише теоретичні праці австрійсько-буковинського вченого [18, s. 241]. Невелику розвідку про етнографічну діяльність Р. Ф. Кайндля здійснив львівський історик М. Мороз [13, с. 197–205]. Про етнографічну діяльність Р. Ф. Кайндля згадує буковинський історик О. Масан у післямові до українського видання книги Р. Ф. Кайндля «Гуцули» [12, с. 183–194].

Насправді, якщо подивитися на наукову спадщину Р. Ф. Кайндля до початку Першої

світової війни, то побачимо, що дослідник займався переважно етнографічними дослідженнями українців та румунів Буковини. Після Першої світової війни, працюючи в університеті Граца, Р. Ф. Кайндль опублікував багато праць з історії та етнографії німців і, за висловлюванням австрійського історика Гельмута Ебергарта, був «майже фанатичним захисником німецькомовних колоністів у Східній Європі» [4, с. 231].

Серед майже трьохсот історико-етнографічних досліджень варто згадати його працю «Русини на Буковині. Історико-етнографічні нариси» (1890), яку він опублікував спільно з О. Манастирським (останній додав до етнографічних матеріалів Р. Ф. Кайндля зібрання народних пісень). У цій праці Р. Ф. Кайндль вивчав походження й розселення гуцулів, характеризував важливі складники як духовної (сімейну обрядовість, народну медицину, вірування, ворожіння, заклинання, календарну обрядовість), так і матеріальної (поселення та житло, рільництво, скотарство та домашнє виробництво) культури українців Буковини [21].

Відданий історичній науці, Р. Ф. Кайндль щорічно здійснював етнографічні експедиції у Карпати, досліджуючи історію, побут, духовну культуру гуцулів. У Чернівецькому університеті він керував історичним семінаром. Відомим був Р. Ф. Кайндль і серед науковців Відня, де, як уже зазначалося, був членом Центральної комісії мистецтв та історичних пам'яток.

Під час майже щорічних відвідин Гуцульщини в літні місяці його цікавили питання етнічної належності цієї гілки (українців-гуцулів) індоєвропейців, їхньої матеріальної та духовної культури. Тут, у Карпатах, він знайшов і подругу життя — Людмилу Кісслінгер (дочку підприємця із села Усть-Путили Отто Кісслінгера), яка допомагала йому під час збирання та обробки етнографічного матеріалу. Спостерігаючи за вишивальним мистецтвом гуцулів, вона сама пробувала вишивати гуцульськими узорами [19, s. 147].

Основним джерелом етнографічного дослідження буковинських гуцулів для Р. Ф. Кайнд-

ля були польові етнографічні спостереження. В одній зі своїх праць, яка стосувалася життя гуцулів, він писав: «Моїм основним правилом було не брати до уваги друкований матеріал» [5, с. 5], тобто Р. Ф. Кайндль більше довіряв безпосереднім спостереженням та спілкуванню з інформаторами.

В окремих випадках, спостерігаючи в працях інших авторів помилкові відомості з життя гуцулів, він намагався виправити їх. Найперше це стосувалося питання слов'янського чи романського походження гуцулів. Серед європейських учених у другій половині XIX ст., особливо від часу активізації румунського націоналістичного руху, поширювалася думка про романське походження гуцулів. Р. Ф. Кайндль, спираючись на свої дослідження, писав: «вважаю гуцулів слов'янами як за мовою, так і за звичаями, народними традиціями» [14, с. 203]. Хоча він вказував і на деякі відмінні риси в культурі, які є подібними до неслов'янських сусідів, але ці відмінності він пов'язував не з походженням, а з взаємовпливами культур інших народів, що тривалий час живуть поряд.

У праці «Етнографічні рейди у Східні Карпати», опублікованій у Відні у видавництві Антропологічного товариства 1898 року, Р. Ф. Кайндль зазначив, що його зацікавлення етнографічними дослідженнями мешканців Карпат почалося 1886 року. Як результат цих досліджень було опубліковано праці «Гуцули» (1894) та «Будинок і двір у гуцулів» (1896).

Крім того, зазначалося, що він прагнув дослідити й північно-східних сусідів гуцулів — «одноплемінних руснаків». Проте зацікавлення руснаками в Р. Ф. Кайндля відмічено ще наприкінці 80-х років XIX ст., коли в Чернівцях ним було опубліковано книгу «Русини на Буковині» (1889).

Ґрунтовні експедиційні дослідження руснаків-русинів були здійснені Р. Ф. Кайндлем у 1897 році у верхній частині річки Тиса. Щодо самої назви «русини» (*ruthene*), то вона є давньою назвою, яку використовували в Австро-Угорщині. Р. Ф. Кайндль визначив місце про-

живання русинів: «Мешканці долини річки Ріка утворюють першу групу, а по обидва боки р. Тиси — другу групу. Усі ці українці (русини) називають себе руснаками» [19, с. 224]. Щодо назви «верховинці» він вказав, що так називають високогірних мешканців.

При характеристиці руснаків долини Ріки Р. Ф. Кайндль звернув увагу на назви населених пунктів: Рускова, Рускирва, Русполяна. Уже з самих назв населених пунктів виходить, що це слов'янські терени. «Ріка», «кирва», «поляна» є суто слов'янськими словами.

Р. Ф. Кайндль оцінив становище руснаків у тодішньому австрійському суспільстві: «Так як на кожному кроці мені зустрічалися досить чіткі свідчення бідності й нужденності, то я, природно, почав шукати їх причини.

Відомо, що єдиним майном жителів гір Східних Карпат є худоба. Відповідно одним з перших моїх питань було питання, де їхня худоба, оскільки стайні я побачив порожніми й не чути було хрюкання свиней. У відповідь прозвучало “У нас немає худоби, оскільки у нас немає для неї корму”. Я запитав: “Тоді, мабуть, у вас немає і земельних наділів?”. У відповідь почув такі слова: “Немає, пане. Вони зараз лише в панів і жидів; у нас немає пасовищ, для худоби ми мусимо орендувати вигони. Улітку за випас корови ми платимо більше 10–13 флорин, крім того, працюємо ще два дні; за вівцю — флор. 20 крон, за свиню — 2–3 флорина”. Цим жахливим даним я б не повірив, якщо б вони не повторювалися й не збігалися» [19, с. 225].

Як же пояснити такий соціально-економічний стан людей, які споконвіків жили, працюючи на полі, вирощуючи худобу. Пояснення Р. Ф. Кайндль знаходить у наступному: «Як луки, так і пасовища, а також поля перебувають у руках небагатих підприємців, які використовують із залізною настирливістю бідність народу. Звичайно умова полягає в тому, що селянин оре, засіває і виконує всю роботу; землевласник же надає в розпорядження лише поле, а отримує за це половину врожаю <...> Подібно лукам і полям, тут забрані в селян

майже всі добре розташовані земельні ділянки. У закритих місцевостях, поселеннях, на вулиці, у значній мірі видно тільки корчми, торгові заклади, панські будівлі та жидівські будинки. То, що у горах Буковини і Галичини готується, тут вже проведено повністю — витіснення селян з долин до схилів гір.

У володінні лісом селяни також не мають ніякої частки. Подібно землеволодінням, ліс перебуває в руках місцевих багатців. Ці найжорстокішим способом використовують безробіття бідняків. Щоденно лісник отримує 60–70 крон, природно, дуже незначну плату, порівняно з важкою працею» [19, s. 226].

Власники та орендарі лісових масивів користувалися ще однією формою експлуатації й визиску місцевого робочого русинського населення. Робітник лісорозробних підприємств повинен був купувати продукти харчування, предмети широкого вжитку і навіть одяг у місцевих крамничках, які належали підприємцям і власникам лісорозробок. Як правило, розрахунки здійснювалися без грошей, лише по записках у крамничних книгах або «по пам'яті». Ціна таких послуг відповідно була удвічі вищою, ніж у звичайних крамниціях населених пунктів. У результаті виходило так, що робітник при кінцевих розрахунках не тільки нічого не заробляв, але й залишався винним певну суму грошей.

Особливо дошкуляло селянам і робітникам русинам лихварство. Р. Ф. Кайндль писав: «У цих умовах лихвар отримує тут необмежену владу. 30 % — це мало, бо платять також 40–50 %. За позичені 10 флоринів через рік потрібно віддати 15. У Рускові (Ruszkova) проживає більшість таких торговців душами. Бідні люди беззахисні. Їхні священники в більшості угорці або повністю проугорськи налаштовані, без співчуття до своєї пригнобленої громади» [19, s. 226].

Мовні утиски та мадяризація русинського населення не пройшли повз увагу Р. Ф. Кайндля. Він писав: «У будинках священників руснацьких сіл, майже без виключення розмовляють угорською мовою. Українська мова вважається неповноцінною. Священик,

з яким я заговорив українською мовою, відповів мені на поганій німецькій мові, йому все ще здавалося, що він володіє нею краще, ніж мовою свого церковного приходу. Інший запевнив мене двічі, що його будинок повинен бути угорським, якщо він не хоче бути підданим переслідуванням; він досяг високого становища тільки тому, що добре розмовляє угорською і майже зовсім відмовився від своєї національності» [19, s. 226]. Р. Ф. Кайндль резюмує: «Повністю зрозуміло, що угорський уряд будь-який засіб використовує, щоб примусити зникнути руснаків, мараморошів. Вони погоджуються на господарську розруху, бо пролетаріат легше денаціоналізувати, ніж осілого селянина. Крім того, таким чином через невеликий заробіток з'являються жадібні **батраки**, яких можна добре використати де-небудь в іншій частині країни. Будь-які відомості про цих бідних людей замовчуються» [19, s. 226].

Р. Ф. Кайндль навів приклад з експедиційного опитування місцевої селянки-русинки, яка висловила думки про свої мізерні знання і про своє принизливе становище в суспільстві словами «Руснак — це худоба, він нічого не знає» [19, s. 226].

Пригноблений стан місцевого руснацького населення в регіоні Закарпаття контрастує навіть зі становищем селян Гуцульщини та Галичини.

Р. Ф. Кайндль писав: «Не можу згадати, щоб я чув, що хтось співав на Ріці. Курців я бачив небагато, п'яні мені також не зустрічалися, якого варто було очікувати, враховуючи чутки про поголовне п'янство місцевого руснацького населення. Варто відмітити, що в цих руснаків немає звичаю розмальовувати пасхальні яйця, як це, наприклад, спостерігається серед співвітчизників на терені Галичини та Буковини. Коли у Рускові я запитав про такі яйця, мені відповіли, що їх виготовляють далі, вище в Полянні. Але там мені сказали, що їх роблять гуцули в горах» [19, s. 227].

Р. Ф. Кайндль на основі експедиційних спостережень дійшов висновку, що руснаки верхів'їв Тиси, якщо і мають багато спільного

з іншими українцями угорських теренів, але найбільше вони близькі до гуцулів, особливо тих, які живуть у витоків Прута.

Усю вину за низький рівень життя руснаків верхів'їв Тиси Р. Ф. Кайндль покладає на уряд, який наприкінці ХІХ ст. з метою регулювання державних лісових масивів конфіскував у селян пасовища і луки, які знаходилися всередині лісових площ. Це призвело до того, що селяни були позбавлені попередніх пасовищ, а лісові компенсаційні ділянки, отримані ними від уряду, не могли замінити пасовищ і сінокосів. Відповідно це привело до занепаду скотарського виробництва в руснаків. Р. Кайндль писав: «Те, що замість конфіскованих лук і з метою компенсації права на випас селянин наділявся окремими ділянками лісу, свідчило про повне незнання селянського способу господарювання... Сталося те, що часто вже спостерігалось в будь-якому іншому місці. За до смішного малу ціну селянин продавав спекулянтам майже нав'язаний йому ліс. Відповідно за останні роки в жахливих розмірах знизилось поголів'я худоби. Господарі, які раніше мали до 30 корів, зараз мають найбільше п'ять; у той самий час, коли в попередні роки дехто розводив стада у 200 овець, то зараз ні один не має більше, ніж 50» [19, с. 233]. До всього, як зазначав Р. Ф. Кайндль, більшість селян, які продали свої лісові ділянки, вклали виручені кошти в ощадну касу м. Сігета, яка невдовзі збанкрутувала. Відповідно селяни залишилися ні з чим.

Щодо одягу руснаків, то Р. Ф. Кайндль, зазначив, що він у руснаків, які проживають ближче до гуцулів, мало чим відрізняється від одягу останніх. У своїх експедиційних матеріалах, зібраних серед руснаків, Р. Ф. Кайндль подав детальний опис жіночого й чоловічого народних костюмів, особливостей вишивки, місцевих назв окремих елементів одягу тощо, що складає виняткову джерельну цінність, враховуючи швидке зникнення традиційного костюма в другій половині ХХ ст.

Оцінюючи етнографічну спадщину буковинського етнографа, слід згадати його працю

«Русини на Буковині. Історико-етнографічні нариси» (1890), яку він, як уже зазначалося, опублікував спільно з О. Манастирським [21]. Р. Ф. Кайндль досліджував походження й розселення українців-русинів Буковини, характеризував важливі складники як духовної (сімейну обрядовість, народну медицину, вірування, ворожіння, заклинання, календарну обрядовість), так і матеріальної (поселення та житло, рільництво, скотарство та домашнє виробництво) культури [21].

Українська етнографічна наука 70-х років ХХ ст. тенденційно називала його «німецьким буржуазним істориком», який у своїх працях «перебільшував вплив румунської культури на гуцулів» [3, с. 13], хоча саме Р. Ф. Кайндль вказував на слов'янсько-український характер життя і походження гуцулів, бойків, русинів. У його працях ідеться лише про давнє «волоське право» при випасанні овець у Карпатах, яке і сьогоднішня етнологічна наука подібно трактує.

Аналіз його праць про соціально-економічне становище, про стан матеріальної культури руснаків Закарпаття і Буковини показує, що Р. Ф. Кайндль мав досить прогресивні, можна сказати, навіть революційно-демократичні погляди щодо життя українців.

Сучасні австрійські історики високо цінують праці Р. Ф. Кайндля. Історик Г. Ебергарт у 1998 році відзначав: «Матеріальна вартість народознавчих творів Р. Ф. Кайндля про Буковину та Галичину безсумнівна» [4, с. 241].

Про політичну направленість праць Р. Ф. Кайндля писали як українські (О. Масан, Г. Кожолянко), так і австрійські історики (О. Блазе, Г. Ебергарт). Наприклад, біограф і дослідник наукової спадщини Р. Ф. Кайндля історик О. Блазе констатував, що Р. Ф. Кайндль «усією своєю суттю був політично налаштований так, що йому постійно загрожувала небезпека через інтерпретацію історії, беручи до уваги політичну мету. Його написання історії стало політичною зброєю» [18, с. 65].

Таким чином, Р. Ф. Кайндль був серед засновників буковинської етнографії.

1. *Вовчак А.* Українське народознавство на сторінках журналу «Am Ur-Quelle» (1890–1896) // Народознавчі зошити. – Львів, 1998. – Зош. 2.
2. *Гнатюк В.* Рецензія на роботи Р. Ф. Кайндля «Haus und Hof bei den Huzulen», «Vieh-zucht und Viehzauber in den Ostkarpaten» // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1898. – Кн. 1. – Т. 21.
3. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. – Київ, 1987.
4. *Ебергарт Г.* Між народознавством та історією. Про сприйняття праць Р. Ф. Кайндля // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. – Чернівці, 2000. – Т. 3.
5. *Кайндль Р. Ф.* Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази, описані др. Раймундом Фрідріхом Кайндлем. – 2-ге вид. – Чернівці, 2000. – (Перше видання німецькою мовою, 1894 р).
6. *Камінська О.* Особливості мови «карпатських русинів» у дослідженнях Раймунда Фрідріха Кайндля // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. – Чернівці, 2003. – Т. 2 (16).
7. *Кожоляно Г.* Етнографія Буковини. Проблеми, методи, методологія // Питання стародавньої, середньовічної історії, археології та етнології. – Чернівці, 2000. – Т. 2.
8. *Кожоляно Г.* Етнографія Буковини другої половини ХІХ – ХХ ст. // Буковинський історико-етнографічний вісник. – Чернівці, 2000. – Вип. 2.
9. *Кожоляно Г.* Етнографічні дослідження Буковини в період перебування краю у складі Австро-Угорщини // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології та етнології. – Чернівці, 2000. – Т. 3.
10. *Кордуба М.* Розвідки д-ра Р. Кайндля з етнографії руської // Записки Наукового товариства Шевченка. – Львів, 1896. – Т. 11. – Кн. 3.
11. *Курочкін О.* Дохристиянська основа святкового календаря українців Карпатського регіону за матеріалами Р. Ф. Кайндля // Р. Ф. Кайндль і українська історична наука. – Чернівці, 2004. – Т. 1.
12. *Масан О.* Приятель українського народу (Р. Ф. Кайндль та його «Гуцули») // *Кайндль Р. Ф.* Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази, описані др. Раймундом Фрідріхом Кайндлем. – 2-ге вид. – Чернівці, 2000.
13. *Мороз М.* Етнографічна діяльність Раймунда Кайндля // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1991. – Т. 223.
14. *Перейма П.* Таємничі вершники-гуцули повертаються разом з Кайндлем // Зелена Буковина. – 2000. – № 1–2.
15. *Салогуб А.* Етнографічні дослідження Р. Ф. Кайндлем українців Прикарпаття та Гуцульщини // Питання стародавньої, середньовічної історії, археології та етнології. – Чернівці, 2003. – Т. 2.
16. *Троян С.* Р. Ф. Кайндль і консолідація німцтва у Карпатському регіоні // Буковина – мій рідний край : матеріали ІІ історико-краєзнавчої конференції молодих дослідників, студентів та науковців. – Чернівці, 1997.
17. *Фрунчак С., Фантух А.* З археологічної спадщини Раймунда Фрідріха Кайндля // Постаті української археології : матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 1998. – Вип. 7.
18. *Blase A.* Raimund Fridrich Kaindl (1866–1930), Leben und Werk. – Wiesbaden, 1962.
19. *Kaindl R. F.* Ethnographische Streifzuege in den Ostkarpathen. – Wien, 1898.
20. *Kaindl R. F.* Geschichte der Bukowina. – Czernowitz, 1898. – III Abschnitt. Bukowina unter der Herrschaft des Oesterreichischen Kaiserhauses (zeit 1774).
21. *Kaindl R. F., Manastyrski A.* Die Ruthenen in der Bukowina. – Czernowitz, 1889. – Bd. 1 ; 1890. – Bd. 2.
22. *Kaindl R. F.* Die Wetterzauberai bei den Ruthenen und Huzulen. – Czernowitz, 1894.
23. *Klein F.* Raimund Fridrich Kaind. Leben und Werk (1866–1930) // Raimund Fridrich Kaindl. Kulturhistorische Ausstellung / Johanneum, Graz. – Graz, 1966.
24. *Mais A.* Das Verhaltnis Raimund Fridrich Kaindl zur Volkskunde // Raimund Fridrich Kaindl. Kulturhistorische Ausstellung / Johanneum, Graz. – Graz, 1966.
25. *Nibio A.* Zur Tode R. F. Kaindl // Archiv des Deutsche Kulturvereines in der Bukowina. – Radautz, 1931.
26. *Wagner R.* Raimund Fridrich Kaindl – der Karpathendeutsche // Kaindl-Archiv. – Ausbnurg, 1992. – Н. 9/1 N.F.
27. *Wagner R.* Vom Halbmond zum Doppeladler. Geschichte und Folkskunde von Raimund F. Kaindl. – Ausburg, 1996.